

УДК [631.8+632.9.001.5]:63:001(477)"19"

ГОДУН
Наталія Іванівна,
старший викладач кафедри
медико-біологічних дисциплін
та валеології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
ДПУ
імені Григорія Сковороди»

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
АКАДЕМІКА О. І. ДУШЕЧКІНА (1874–1956)
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

Стаття присвячена аналізу основних періодів науково-дослідної та науково-організаційної діяльності видатного українського вченого – академіка АН України Олександра Івановича Душечкіна. В ній відображено внесок О.І. Душечкіна в організацію та становлення науково-дослідних установ агрохімічного напрямку в Україні.

Статья посвящена анализу основных периодов научно-исследовательской и научно-организационной деятельности выдающегося украинского ученого - академика АН Украины Александра Ивановича Душечкина. В ней отражены вклад А.И. Душечкина в организацию и становление научно-исследовательских учреждений агрохимического направления в Украине.

This article analyzes the major periods of research and scientific-organizational activity of the outstanding Ukrainian scientist – academician Oleksandr Ivanovich Dushechkin. It reflects the contribution of A.I. Dushechkin in the organization and establishment of research institutions agrochemical areas in Ukraine.

О. І. Душечкін (1874–1956)

Подальший розвиток сучасної агробіологічної науки неможливий без осмислення і усвідомлення досвіду минулого. Історичний процес обумовлений постійно діючими факторами, які не просто зв'язують минуле з сьогоденням, але і в значній мірі детермінують сучасність історією. Особливо актуальним є звернення

до історії в переломні епохи, коли йде активний пошук нових шляхів розвитку. Це зумовлює нові підходи до дослідження наукового досвіду минулого. Значна увага приділяється діяльності окремих особистостей, які діяли в історичному, науковому і педагогічному процесі: вчених, педагогів, громадських діячів.

Особливо цікавою в цьому аспекті є перша половина ХХ століття. Саме цей період нашої історії дуже багатий на особистості вчених, творців унікальних наукових ідей. До такої плеяди визначних науковців організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні по праву відноситься Олександр Іванович Душечкін (1874–1956 рр.).

Метою даної статті є встановлення основних періодів науково-організаційної діяльності академіка О. І. Душечкіна та розкриття його внеску в становлення та розвиток сільськогосподарських установ агрохімічного напрямку.

Для реалізації цієї мети було визначено такі завдання: проаналізувати основні напрямки наукових досліджень вченого, охарактеризувати науково-організаційну діяльність О.І. Душечкіна; визначити роль і місце наукової спадщини вченого в контексті розвитку агрохімічної науки в Україні.

Формування наукового світогляду Душечкіна Олександра Івановича відбувалось під впливом видатних діячів науки того часу – В. В. Докучаєва, О. В. Советова, О. М. Бекетова, В. М. Меншутіна, О. С. Фамінцина, П. Ф. Лесгафта та ін. Саме завдяки їхнім передовим ідеям Олександр Іванович Душечкін із захопленням займається агрономією та агрохімією [1, с. 4–5].

Після закінчення університету О. І. Душечкін упродовж 1897–1899 рр. удосконалював свої знання в галузі хімічної технології й органічної хімії у Цюріхському політехнічному інституті (Швейцарія) та інших наукових центрах Європи. Повернувшись на Батьківщину у 1899 р., він починає працювати хіміком у лабораторії Департаменту митних зборів. Однак у грудні цього року за участь у робітничому русі, перевезення і зберігання нелегальної соціал-демократичної літератури був заарештований царською охранкою та після семи місяців ув'язнення висланий на два з половиною роки під нагляд поліції у

Новгородську губернію. Після заслання йому було заборонено проживати в столичних містах і губерніях Росії. В кінці травня 1903 року Олександр Іванович Душечкін переїздить до Києва, де і залишається працювати до кінця свого життя.

У біографії вченого умовно можна виділити на чотири основні періоди:

I період – діяльність щодо організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні (1897–1923 рр.);

II період – заснування кафедри агрохімії Київського сільськогосподарського інституту, яку О. І. Душечкін очолював протягом 1923–1956 рр.;

III період – організація Українського науково-дослідного інституту землеробства, в якому вчений керував відділом хімізації (1930–1938 рр.), а упродовж 1944–1946 рр. працював на посаді заступника директора з наукової роботи;

IV період – організація Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, директором якого О. І. Душечкін був протягом 1945–1953 рр. [3, с. 32–51].

Дослідження в галузі агрохімії О. І. Душечкін розпочав у 1903 р. працюючи агрохіміком в Лабораторії мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків. У цей період він провів низку оригінальних досліджень з вивчення динаміки фосфатів та азоту у зв'язку з біологічними процесами в ґрунті, вивчав закономірності надходження поживних речовин у буряк, виконав ряд робіт з вивчення внесення органічних добрив та застосування сидератів. Результатами цих досліджень було опублікування перших наукових праць: «Наблюдение над ходом нитрификации в почве» (1906 р.), «Известковый азот и применяемость его в качестве удобрения под сахарную и кормовую свеклу» (1906 р.) та ін. [2, с. 25–31].

У 1915 р. Олександр Іванович Душечкін брав активну участь в організації Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції, ідея створення якої виникла ще в 1910 році з ініціативи Київської губернської земської управи та Департаменту Землеробства. Саме завдяки цим установам було скликане

засідання, що проходило 10 листопада 1910 р. Зібрання проходило за участю представників земських губерній, зокрема Київської, Подільської, Волинської, Бессарабської та Чернігівської, сільських господарів цих же губерній, діячів науки та представників сільськогосподарських дослідних закладів вказаних губерній, представників Департаменту Землеробства та земських агрономів. На засіданні було обрано район діяльності сільськогосподарської обласної дослідної станції та заплановано відділи, які мали увійти до складу станції, а також розглядалось положення про органи управління та завідування станції [12, с. 17].

Багато вчених підтримували ідею відкриття на Київській землі обласної сільськогосподарської дослідної станції, крім того приймали безпосередньо участь у плануванні відділів станції, зокрема В. В. Вінер, А. В. Країнський, М. М. Тулайков, Г. М. Логачьов, професори П. В. Будрін і О. І. Стебут та керівник мережі дослідних установ Всеросійського Товариства Цукрозаводчиків С. Л. Франкфурт, який бачив перспективу у відкритті саме в Києві обласної сільськогосподарської дослідної станції для співпраці з усією мережею Всеросійського Товариства Цукрозаводчиків. А. К. Філіповський в свою чергу зазначив: «... велике значення матиме установа, діяльність якої присвячена буде різносторонньому і глибокому вивченню багатьох сторін сільськогосподарського життя, і при тому, тісно пов'язана з інтересами цього краю» [13, с. 1]. Зі сторінок цього журналу бачимо, що на цьому засіданні всі члени наради одноголосно підтвердили постанову I-го обласного скликання, яке пізніше проходило в Києві з 10–15 січня 1910 р. про своєчасність та необхідність облаштування саме в Києві обласної дослідної станції [5, 7, с. 605, 14]. Саме Олександр Іванович Душечкін був обраний завідувачем відділу агрохімії даної дослідної станції, яким він керував до 1930 р. [4, с. 88–89]. Протягом цього часу вчений проводив дослідження форм фосфорної кислоти, мінеральних та органічних добрив, на різних типах ґрунтів. Питанням фосфорного режиму, перетворення фосфорних добрив у ґрунті і підвищення їх

ефективності Олександр Іванович постійно приділяв велику увагу у своїй науковій діяльності.

У 1921 р. вченого обирають доцентом агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, згодом перетвореного у Київський сільськогосподарський інститут. У характеристиці наукової діяльності професора О. І. Душечкіна, яку дала йому Вчена Рада Київського сільськогосподарського інституту [10], говориться: «Особливе значення для агрохімічної мають роботи професора Душечкіна О. І. по вивченню біологічного вбирання поживних речовин у ґрунті. Значна кількість праць цього напрямку присвячена питанням вбирання фосфорної кислоти та азоту, а також вивченню динаміки цих речовин. Зазначенні роботи поруч з важливим теоретичним значенням їх дали можливість сільськогосподарському виробництву встановити шляхи ефективного використання добрив». Тут у 1923 р. О. І. Душечкін організував першу в Радянському Союзі кафедру агрохімії, якою він керував тридцять три роки. Співробітниками кафедри за ініціативою Олександра Івановича проведена серія дослідів, присвячених техніці внесення добрив, переважно під цукрові буряки на різних типах ґрунтів. Ці дослідження вченого покладено в основу системи добрив для цукрових буряків, яка передбачає поєднання глибокого внесення основного добрива восени з рядковим при посіві та підживлення, причому останнє слід розглядати як додаткову до основного добрива, тому що тільки тоді можливий найбільший ефект [6, с. 6–7].

Створення власної наукової школи споконвіку стоїть у списку найважливіших здобутків вченого. Професор, заслужений діяч науки, академік Академії наук УРСР О. І. Душечкін є фундатором власної наукової школи агрохіміків і фізіологів рослин в Україні. На початку ХХ ст. на території Російської імперії існувало три центри агрохімії: у Москві – лабораторія Д. М. Прянішнікова, у Петербурзі – лабораторія П. С. Коссовича та у Києві – лабораторія О. І. Душечкіна. Наукові праці Олександра Івановича та його учнів

багато в чому сприяли піднесенню рівня наукових досліджень та успіхам землеробства в Україні [2, с. 45–50].

Не менш важливим етапом у науковій діяльності О. І. Душечкіна слід вважати період його роботи в Українському науково-дослідному інституті соціалістичного землеробства (тепер Інститут землеробства УААН). У 1928 р. вчений очолив Центральну агрохімічну лабораторію НКЗ УРСР, перетворену в 1930 р. в Український НДІ соціалістичного землеробства, в якому Олександр Іванович Душечкін керував відділом хімізації, а з 1944 по 1946 рік працював заступником директора.

У період своєї роботи в Інституті вчений приділяє максимальну увагу проблемам ґрунтознавства; внесенню мінеральних добрив, хімізації сільського господарства, поліпшенню родючості ґрунтів. Результатом дослідження цих питань є опублікування наукових праць: «Про вплив обробки на мобілізацію поживних речовин у ґрунті» (1929 р.), «Внесення мінеральних добрив в глибокі шари ґрунту» (1936 р.), «Поліпшити родючість ґрунтів Українського Полісся» (1945 р.), «Умови, від яких залежить ефективність добрив» (1946 р.) та ін. [11, с. 8–9].

Важливим є той факт, що в 1934 році Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР присвоїла Олександрові Івановичу Душечкіну вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації, саме в цей час він стає і професором.

Заслуга професора О. І. Душечкіна полягає в тому, що він один з перших дослідників приділив увагу проблемі біологічного зв'язування та мобілізації поживних речовин у ґрунті. У цьому відношенні вчений був в Україні ініціатором глибокого вивчення тих змін, що відбуваються в ґрунті під впливом мікроорганізмів з важко- та легкорозчинними солями фосфатної кислоти за аеробних та анаеробних умов [5, с. 604–606].

Олександр Іванович був одним із ініціаторів та організаторів Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, який він очолював з 1946 по 1953 рік, а лабораторією агрохімії цієї установи він керував до останніх своїх днів. У цей

час О. І. Душечкін всебічно вивчав динаміку рухомих форм азоту і фосфору, що дозволило йому запропонувати спосіб ранньовесняного підживлення озимих азотом. Встановлений ним факт найбільш інтенсивного надходження поживних речовин у цукровий буряк в ранній період покладений в основу теоретичного обґрунтування проведення ранніх підживлень цієї сільськогосподарської культури. Вчений завжди підкреслював, що розробка будь-якого агрохімічного засобу, а особливо вивчення добрив, може бути повноцінною лише в тому випадку, коли польові досліді супроводжуються ґрунтово-агрохімічними, мікробіологічними та фізіологічними дослідженнями. Це знайшло втілення в структурі та працях Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, а також в науковій діяльності його учнів та послідовників [8, 9, с. 4, 2].

Великі заслуги О. І. Душечкіна у підготовці наукових кадрів для сільського господарства. Для учбових цілей ним були розроблені програми курсів з агрономії і агрохімії для студентів та аспірантів. За свою багаторічну педагогічну діяльність вчений виховав не одне покоління агрономів, агрохіміків та ґрунтознавців, його наукову школу пройшли сотні молодих вчених. Численні наукові праці О. І. Душечкіна (ним опубліковано понад як 200 робіт) є суттєвим внеском в українську агрономічну науку і практику.

Список використаної літератури

1. *Автобіографія*. О. І. Душечкін. – Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. XXVI.
2. *Власюк П. А.* Академік О. І. Душечкін : біографічний нарис / П. А. Власюк. – К., 1968. – 80 с.
3. *Власюк П. А.* Досягнення сільськогосподарської науки за роки радянської влади / П. А. Власюк ; Тов-во для поширення політичних і наукових знань Української РСР. – К., 1957. – 72 с.
4. *Душечкін О. І.* З діяльності досвідних установ Київського краю / О. І. Душечкін // Вісн. с.-г. науки. – 1922. – Т. 1, вип. 2. – С. 88–89.
5. *К вопросу об открытии областной сельскохозяйственной опытной станции для Юго-Западного края* // Хозяйство. – К., 1912. – № 18. – С. 604–606.
6. *Калачиков А. Т.* Видатний учений нашої країни / А. Т. Калачиков // Праці Київ. с.-г. ін-ту. – К., 1947. – Т. 4. – С. 5–9.
7. *Найдин П. Г.* Краткий обзор работ Киевской областной сельскохозяйственной опытной станции / П. Г. Найдин // Основные черты

работы Киевской Областной с.-х. опытной станции. – К., 1930. – № 66. – С. 3–18.

8. *Научная характеристика действительного члена Академии наук УССР А. И. Душечкина [Рукопись] / А. И. Душечкин. – К., 1946. – 12 с. – Институт рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського., ф. XXVI.*

9. *Отзыв на научно-исследовательскую работу академика А. И. Душечкина, представленную для напечатания в «Трудах Агрехимической лаборатории Института физиологии растений и агрохимии АН УССР». [Рукопись] Т. Т. Демиденко. – К., 1954. – Институт рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. XXVI.*

10. *Персональні справи академіків і членів-кориспондентів Академії наук України. – Архів Президії НАНУ.*

11. *Сайко В. Ф. Інституту землеробства – 100 років / В. Ф. Сайко // Вісн. аграр. науки. – – 2000. – Спец. вип., трав. – С. 6–11.*

12. *Черниш И. Г. Развитие опытных учреждений, как основа для сельского хозяйства / И. Г. Черниш // К вопросу об устройстве Киевской областной с.-х. опытной станции. – К., 1911. – № 47-48. – С. 9–11. – Отд. оттиск из журн. «Хозяйство».*

13. *Филипповский А. К. Сопещание по устройству в Кіеве областной опытной станции / А. К. Филипповский // С приложением постановлений сопещания и постановления комиссии сопещания, утвержденных общим собранием. – К., 1910. – № 3, 4, 5. – С. 20. – Отд. оттиск из журн. «Хозяйство».*